

УДК 37.091.4Сухомлинський–049.7:373.3.042](048.8)

Людмила Заліток

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА СУХОМЛИНІСТИКИ
В КОНТЕКСТІ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО
ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ**

Ідея пріоритетної ролі освіти в розвитку сучасного суспільства, в забезпеченні на її основі стійких позицій на світовому ринку стала провідною у визначенні освітньої політики розвинених країн. Сьогодні в Україні також втілюється широкоформатна освітня реформа. Для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в національній системі освіти, як зазначається в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., необхідно забезпечити перебудову та оновлення змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу на засадах дитиноцентризму, особистісної орієнтації та компетентнісного підходу [18].

Необхідність індивідуалізації навчання та виховання на даному етапі розвитку нашого суспільства спричинена прагненням держави до найбільш раціонального використання потенційних можливостей кожної людини, що пов'язане з виявленням її здібностей і нахилів, гармонійним розвитком та задоволенням інтересів і потреб особистості. У педагогічній діяльності висока ефективність навчання і виховання досягається завдяки всебічному знанню учнів з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

Цінними ідеями з питань індивідуалізації навчально-виховного процесу у школі збагатив педагогічну теорію і шкільну практику видатний педагог-практик В. Сухомлинський. Твори Василя Олександровича глибоко пронизані ідеєю проектування людини, а їх автор воістину виступає провісником педагогіки людяності. «Людська особистість – за В. Сухомлинським – це найскладніший сплав фізичних і духовних сил, думок, почуттів, волі, характеру, настроїв. Без знання всього цього неможливо ні вчити, ні виховувати» [21, с. 442].

Творчість В. Сухомлинського, починаючи з 1950-х років, стала об'єктом наукових інтенцій у широких педагогічних колах. У 90-ті роки ХХ ст., за визначенням академіка О. Савченко, сформувався напрям в історії педагогіки – «сухомлиністика», у якому досліджується і поширюється спадщина педагога, підтримується досвід реалізації й розвиток його ідей в Україні та за її межами. Окремі аспекти його педагогічної спадщини стали предметом вивчення науковців як в Україні (М. Антоненко, І. Бех, А. Богу, Л. Бондар, В. Кузь, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська та ін.), так і за кордоном (А. Борисовський, Б. Кваша, М. Мухін, В. Риндак, С. Соловейчик, Т. Челпаченко та ін.).

Мета нашого дослідження – висвітлити та проаналізувати джерельну

базу сухомлиністики у контексті індивідуалізації навчально-виховного процесу в школі.

Дослідники творчого доробку В. Сухомлинського наголошують на тому, що теоретико-практична спадщина Василя Олександровича у межах окресленої проблеми сьогодні потребує нового уважного перепрочитання. Разом із тим, є всі підстави стверджувати, що наукові розвідки спадщини педагога містять ряд положень, думок та ідей, які, безумовно, є цінними для подібного аналізу.

Комплекс джерельної бази обраного дослідження представляють дисертаційні роботи, монографії, публікації в періодичних виданнях, матеріали наукових та науково-практичних конференцій, педагогічних читань, що висвітлюють погляди сухомлинців на визначену тему.

Важливим у нашому аналізі є дисертаційне дослідження Л. Абрамової, де розглянуто принцип індивідуального підходу до вихованців у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Автор проаналізувала погляди педагога на учня як об'єкт і суб'єкт виховання, охарактеризувала методи вивчення і здійснення індивідуального підходу до школярів у практиці виховної роботи Павлиської середньої школи. Науковець констатувала, що питання індивідуального підходу до вихованця в цій школі органічно поєднувалось з проблемою всебічного розвитку кожного учня. Тут важливим було використання «другої програми розумового розвитку», що включало сукупність необов'язкових знань, які виходять за межі шкільної програми. Дослідниця наголосила, що оригінальність наукових положень В. Сухомлинського полягає у пошуку індивідуального підходу до кожної дитини, визнанні її неповторності, унікальності, виявленні та максимальному розвитку особистих здібностей [1].

У дисертаційній роботі В. Кіндрата з'ясовані та проаналізовані положення всієї виховної системи В. Сухомлинського, на основі чого виокремлюється низка цінних принципів. Зокрема, дослідник зазначав, що Василь Олександрович на домінуючу позицію ставив антропологічну спрямованість розвитку особистості, яка підпорядкована ідеї особистісного самовдосконалення. А оскільки для педагога дитина, це – найперше особистість, яка діяльністю виявляє свою родову сутність, то автор констатував, що педагог створив таку систему виховання, «...в центрі якої він поставив учня як суб'єкта виховання, спрямувавши виховний вплив на внутрішній вплив» [12, с. 33].

У дисертації Ю. Новгородської доведено, що в Павлиській середній школі було розроблено й впроваджено в життя систему роботи з формування творчої особистості школяра від шестирічного віку до закінчення школи, виділено шляхи та засоби розвитку творчих здібностей особистості. Дослідниця зазначила, що В. Сухомлинський розробив, обґрунтував і апробував концепцію формування творчої особистості школяра основними засадами якої, на думку автора, є: дитиноцентризм;

урахування особливостей розвитку дитячого організму в різні вікові періоди; глибоке пізнання індивідуальності кожної дитини; визнання її унікальності й неповторності; віра в творчі можливості кожної дитини; створення сприятливих умов для розкриття потенційних сил дитини; реалізація індивідуального та диференційованого підходів до дітей; проектування розвитку особистості школяра; утвердження принципів педагогіки співробітництва; поетапна розробка та поступове впровадження в практичну діяльність ідей розвивального навчання [19].

Важливою є позиція цілісності аналітичного дослідження виховної системи В. Сухомлинського, яку здійснив Б. Кваша. Він констатував факт конструювання унікальної та специфічної за своєю функціональністю виховної системи педагога, у центрі якої особистість дитини та її потреби. Дослідник зазначив, що розмістивши в центрі організаційно-педагогічної роботи особистість, Василь Олександрович зосередив навколо індивідуального суб'єкта інституційні виховні впливи: школу (з її колективом), сім'ю, громадські організації та систему позакласної роботи [11].

Досліджуючи організаційну будову педагогічної системи В. Сухомлинського, російський вчений М. Мухін визначив однією із основоположних її складових – диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Дослідник звернув увагу на проблему індивідуалізації навчально-виховного процесу, що викликала постійний інтерес педагога, починаючи з 1950 року. Він підтвердив вищезазначене виходом із друку майже одночасно трьох статей Василя Олександровича, присвячених цій тематиці: «Індивідуальний підхід до дітей» (1950), «Індивідуальний підхід до учня в процесі навчання» (1950), «Індивідуальний підхід до учнів» (1950). Автор вважав за потрібне підкреслити, що власну концепцію індивідуалізації навчально-виховного процесу В. Сухомлинський розробив на основі положень тогочасної радянської психології «про генезу здібностей, про роль задатків (як вроджених анатомно-фізіологічних особливостей), факторів соціального середовища і соціального виховання» [17, с. 273]

М. Мухін наголошував, що оригінальність і новизна підходу Василя Олександровича до реалізації принципу індивідуалізації полягала у використанні ним поряд із психодіагностикою також і розкриття «причин, мотивів, і конкретних дій учня» [17, с. 281].

У колективній монографії «Гармонія творення людини. Гуманізм педагогіки В. О. Сухомлинського в нове тисячоліття» (2000) розкривається людинознавча стратегія творчого доробку педагога. Авторами виявлено особистісно-орієнтовану систему розвитку особистості у Василя Олександровича. На їхню думку, людина, людське щастя, багатство її духовного розвитку, гармонійне розкриття індивідуальних обдарувань, здібностей, нахилів кожного члена суспільства, формування благородних високоморальних відносин між людьми – все це було серцевиною, ідеалом всього

життя і невтомної педагогічної діяльності В. Сухомлинського. Дослідники підкреслили, що Василь Олександрович вважав дитину, її фізичне і моральне здоров'я, всебічний розвиток – критерієм і мірою діяльності будь-якого педагога, його професійної майстерності [6].

Здійснений науковий аналіз питання щодо індивідуалізації навчально-виховного процесу в Павлиській середній школі переконує, що у більшості дисертаційних дослідженнях, монографіях окреслена тема розглядається достатньо звужено. Проте існує низка статей, автори яких метою наукових інтенцій обрали проблему індивідуального підходу у вихованні та навчанні учнів у спадщині В. Сухомлинського.

Розглядаючи індивідуалізацію навчально-виховного процесу як основоположний принцип особистісно орієнтованого навчання, його серцевину, дослідники ідей педагога (Л. Бондар, Г. Іванюк та С. Міхелі) у своїх розвідках висвітлили підхід В. Сухомлинського до поняття про людську індивідуальність, тобто наявність у кожної дитини індивідуальних та психофізіологічних властивостей, що зумовлюють вибірковість дитини до змісту, форм і методів навчання. Василь Олександрович вважав, що «мистецтво й майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб, розкривши сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці. А це означає, що в навчанні має бути індивідуалізація – як у змісті розумової праці (в характері завдань), так і в часі» [22, с. 437]. Важливою базовою складовою індивідуального підходу педагог вважав знання психологічного, емоційного та анатомо-фізіологічного розвитку школяра на всіх етапах дорослішання. Науковці наголосили, що В. Сухомлинський вважав найважливішим, найтоншим і найскладнішим педагогічним завданням навчання й виховання кожного учня як індивідуальності та особистості [3; 10; 15; 16].

Для результативного навчання школярів, Василь Олександрович, як зазначив З. Онишків, акцентував увагу на кожній дитині, індивідуальних особливостях її сприймання, мислення, розумовій праці. Причиною появи невстигаючих учнів початкових класів педагог вважав відсутність індивідуального підходу до них у сфері розумової праці [20].

Досліджуючи педагогічну систему В. Сухомлинського, у якій дитина – унікальна особистість, вчений М. Головка зауважив, що педагог не протиставляв індивідуального суб'єкта колективу, виховна роль якого зростає при виваженому застосуванні механізмів колективного та індивідуального впливу. Виховання в колективі за принципом «від колективу – до особистості та від особистості – до колективу» збагачує не лише дитину, а й колектив, основу якого складають окремі індивідуальності з неповторним духовним світом, здібностями та інтересами [7].

В інформаційному загалі виділяється дослідження Л. Березівської, її аналіз принципу індивідуального підходу до молодших школярів у спадщині В. Сухомлинського суттєво розширює висвітлення ідей педагога

у обраному контексті. На основі узагальнення діяльності Павлиської середньої школи автор виділила специфічні способи, форми і засоби, за допомогою яких здійснювався індивідуальний підхід до дитини, а саме:

- проведення психологічних семінарів, де обговорювалися найскладніші сфери духовного життя кожної дитини;
- вивчення природних нахилів, характеру та уподобань дитини повинно починатись з раннього дитинства;
- проведення індивідуальних бесід;
- пізнання дитини не лише за партою у класі, а насамперед у процесі взаємодії з навколишнім світом, що відбувалося у Школі під блакитним небом;
- переваги диференціації навчання: розвиток розумових здібностей школярів; сприяння підвищенню інтелектуального рівня учнівського колективу; досягнення «слабкими» учнями на певному етапі результатів хоча б з одного предмета; установлення взаємної доброзичливості на уроці між учителем і учнями; полегшення праці вчителя завдяки ефективній та посильній зайнятості усіх дітей;
- виявлення в різноманітній діяльності (позакласній роботі) індивідуальних здібностей та нахилів учнів;
- розкриття задатків і виховання здібностей дітей як найкращий метод стимулювання нового успіху;
- провідна роль вчителя у здійсненні індивідуального підходу.

У результаті міркувань науковець дійшла висновку, що саме індивідуальний підхід у зв'язку із гуманістичним і педоцентричним принципами був пріоритетною домінантою та органічною складовою навчально-виховного процесу Павлиської середньої школи, що сприяло цілеспрямованому, всебічному та гармонійному розвитку її учнів, самореалізації їхніх творчих здібностей, а в майбутньому – і професійних намірів [2].

Об'єктом наукового дослідження Н. Козел стало питання індивідуального підходу до учнів у «Школі радості». Науковець наголосила, що В. Сухомлинський приділяв значну увагу «важким дітям». Він багато років шукав причини появи таких дітей, та шляхи індивідуального підходу до них, виявляв характерні особливості їх поведінки [13].

У свою чергу, О. Заболотська в контексті дослідження педагогічного доробку Василя Олександровича і на основі багатьох визначень поняття «індивідуальності» зауважила, що перше коло ідей педагогічної антропології педагога націлено на виховання людської індивідуальності та містить розвиток ним ідеї про необхідність максимального наближення до внутрішнього світу дитини, маючи на увазі особливості інтелекту, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків, нахилів тощо.

В. Сухомлинський вважав, що вирішення проблеми індивідуального

підходу – це максимальне сприяння розвитку індивідуальності учня, вияв якої можливий і в його інтересах, ідеалах, характері. Цей процес у Павлівській середній школі відбувався через залучення дітей до різноманітних видів як класної, так і позакласної діяльності на основі їх здібностей та інтересів – цінним у цій роботі є використання гуртків та об'єднань [9].

Досліджуючи питання індивідуального підходу в трудовому вихованні дітей у спадщині В. Сухомлинського, вітчизняні вчені Г. Гавришак та І. Жорнова підтвердили, що Василь Олександрович впродовж усієї педагогічної діяльності виняткову увагу приділяв проблемі всебічного розвитку особистості у різних видах діяльності, постійному й планомірному формуванню пізнавальних здібностей учнів. На думку В. Сухомлинського, щоб розвинути особистість у процесі трудової діяльності, потрібно: спланувати процес праці, вибрати матеріал, інструменти, визначити черговість виконання роботи. Це впливає на розвиток творчої фантазії, здатність передбачати не тільки кінцевий результат, а й проміжні стадії, будувати трудову діяльність залежно від цілей [8]. У індивідуалізації трудового виховання дітей дослідники виділяють наступні заходи, запропоновані педагогом, а саме:

- глибоке залучення школяра до улюбленої справи не лише у сфері практичної діяльності, а й в оволодінні теоретичними знаннями;
- поглиблене вивчення програмного матеріалу за допомогою додаткових розділів і тем, що не передбачені програмою;
- самостійне опрацювання шкільних предметів у процесі позакласної роботи;
- введення години улюбленого уроку (години творчості);
- обладнання кімнати (куточка) улюбленої справи;
- вивчення окремих розділів, тем із випередженням терміну, передбаченого шкільною програмою [5].

Український сухомлиніст В. Кузь зазначив, що педагог своїм довготривалим експериментом довів: кожна людина обдарована природою і має впродовж всього життя розвивати й удосконалювати власні нахили та здібності, найперше виявивши їх; кожна дитина має отримати необхідні умови для самопізнання, самоудосконалення, самореалізації; у цьому процесі провідну роль посідає школа та учитель. На думку вченого, у Павлівській середній школі було створено ідеальні умови для розвитку здібностей дитини, тут кожен школяр мав можливість самоутвердитись у будь-якій діяльності – творчій, пошуковій, науковій, художній, конструкторській, чи в оволодінні різними видами майстрування – столярного, по металу, гончарства та багатьох інших [14].

Науковець В. Волошина констатувала, що гуманізм навчання і виховання В. Сухомлинський вбачав у особистісній орієнтації і зверненні до дитини, у створенні оптимально спрямованих можливостей для

розвитку творчої індивідуальності кожного. Дослідниця підкреслила, що педагог невтомно вивчав своїх вихованців, бачив їхню взаємодію з навколишнім світом, з речами і явищами, з людьми, і з силами природи. «Без знання дитини, явищ, які відбуваються в її душі, виховання стає сліпим, тому беззмістовним», – писав він [23, с. 294]. З огляду на це, найефективніший шлях у подоланні байдужості до знань, згідно з теоретичними положеннями В. Сухомлинського, є індивідуалізація навчання. «Пробудження байдужого, врятування від розумової інертності ми бачимо у тому, щоб учень у чомусь виявив свої знання, виявив себе, свою особистість у діяльності інтелекту» [22, с. 484].

Автор підкреслила, що індивідуальна робота з дітьми, які мають схильність до того чи іншого виду інтелектуальної діяльності або діяльності в галузі мистецтва, виступала предметом особливої уваги всього педагогічного колективу Павлівської середньої школи. В. Волошина наголосила на виділенні педагогом внутрікласної диференціації, що й сприяло розвитку індивідуальності кожної дитини.

У результаті міркувань науковець зробила висновок, що істинна науково-практична сутність і цінність дидактики В. Сухомлинського визначається завдяки реальному забезпеченню гуманізації, індивідуалізації і диференціації навчального процесу в школі [4].

Підсумовуючи здійснений аналіз, варто зазначити, що ми не могли охопити весь спектр питання щодо проблеми індивідуалізації навчально-виховного процесу у спадщині В. Сухомлинського. Проте можемо стверджувати, що істинна науково-практична сутність і цінність дидактики Василя Олександровича визначається завдяки реальному забезпеченню гуманізації, індивідуалізації і диференціації навчального процесу в школі. Розглядаючи індивідуалізацію навчально-виховного процесу як основоположний принцип особистісно орієнтованого навчання, його серцевину, дослідники ідей педагога у своїх розвідках дійшли висновку, що саме індивідуальний підхід був пріоритетною домінантою та органічною складовою навчально-виховного процесу Павлівської середньої школи, що сприяло цілеспрямованому, всебічному та гармонійному розвитку учнів, самореалізації їхніх творчих здібностей.

Ідеї В. Сухомлинського щодо проблеми індивідуального підходу в початковій школі є особливо актуальними і сьогодні в українській державі, оскільки одним із завдань реформування змісту освіти є спрямування школи на застосування особистісно орієнтованих педагогічних технологій, в основі яких лежить глибоке і всебічне вивчення особистості дитини.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеного питання. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у аналізі публікацій вчених щодо проблеми вибору методів навчання у процесі індивідуалізації навчальної діяльності на уроці у спадщині видатного українського педагога-гуманіста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Л. А. Индивидуальный подход к воспитанникам в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Абрамова Людмила Алексеевна. – М., 1978. – 193 с.
2. Березівська Л. Д. Принцип індивідуального підходу до учнів початкової школи у творчій спадщині В. О. Сухомлинського / Л. Д. Березівська // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / голов. ред. І. М. Шоробура ; Хмельниц. гуманіт.-пед. акад. – Хмельницький : ПП Балюк І. Б., 2011. – Вип. 10. – С. 39–44.
3. Бондар Л. С. В. О. Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно зорієнтованого виховання / Л. С. Бондар // Дидактичні та соц.-психол. аспекти корект. роботи у спец. школі : наук-метод. зб. / АПН України; Ін-т спец. педагогіки. – К., 2006. – Вип. 8, т. 1. – С. 20–27.
4. Волошина В. Я. Дидактична сутність поняття «індивідуалізація» в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / В. Я. Волошина // Наука і освіта. – 2001. – № 5. – С. 22–25.
5. Гаврищак Г. Індивідуальний підхід у трудовому вихованні дітей в творчості В. О. Сухомлинського / Галина Гаврищак // Наук зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2002. – С. 161–163.
6. Гармонія творення людини. Гуманізм педагогіки В. О. Сухомлинського в нове тисячоліття : [кол. моногр.] / за ред. Д. С. Мазохи. – К. : Навч. посіб., 2000. – 112 с.
7. Головка М. Педагогічна система В. О. Сухомлинського – дитина як унікальна особистість / Микола Головка // Фізика та астрономія в школі. – 2004. – № 1. – С. 2–3.
8. Жорнова І. Розвиток особистості в процесі праці у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Ірина Жорнова // Витоки Альманах Укр. асоціації Антона Макаренка. – Полтава, 2004. – Вип. 2. – С. 56–58.
9. Заболотська О. О. Проблема індивідуальності у педагогічній антропології В. О. Сухомлинського / О. О. Заболотська // Зб. наук. пр. Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Сер. Пед. науки. – Полтава, 2005. – Вип. 5(44). – С. 306–312.
10. Іванюк Г. І. Модель особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища школи в теоретико-практичній спадщині В. О. Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Наука і освіта. – 2008. – № 8/9. – С. 235–238.
11. Кваша Б. Ф. Воспитательная система В. А. Сухомлинского / Б. Ф. Кваша. – К.; СПб. : АПН Украины, НАНИ, 1999. – 240 с.
12. Кіндрат В. К. Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Кіндрат Вадим Кирилович. – К., 1998. – 218 с.
13. Козел Н. М. Індивідуальний підхід до учнів у «Школі радості» В. Сухомлинського / Н. М. Козел // Педагогічні ідеї В. О. Сухомлин-

- ського: погляд крізь роки : зб. наук. ст. / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2004. – С. 149–151.
14. Кузь В. Особистісно орієнтована педагогічна технологія / Володимир Кузь // Сіл. шк. України. – 2004. – № 16/17 (Спецвип.). – С. 14–23.
 15. Міхелі С. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського як концептуальна основа особистісно орієнтованого підходу / Сергій Міхелі // Почат. шк. – 2003. – № 9. – С. 5–11.
 16. Міхелі С. В. Василь Сухомлинський як один із засновників особистісно орієнтованого навчання / С. В. Міхелі // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів : монографія. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 304–309.
 17. Мухин М. И. Педагогическая система В. А. Сухомлинского: традиции и новаторство : монография / М. И. Мухин. – [2-е изд. испр.]. – Соликамск : Изд-во СГПИ, 1999. – 370 с.
 18. Національна стратегія розвитку освіти в Україні в 2012–2021 роки // Шк. б-ка плюс. – 2013. – Листоп. (№ 21/22). – С. 11–26.
 19. Новгородська Ю. Г. Розвиток ідей В. Сухомлинського з формування творчої особистості школяра в педагогічній теорії та практиці сучасної школи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Новгородська Юлія Григорівна. – Ніжин, 2004. – 283 с.
 20. Онишків З. В. О. Сухомлинський про індивідуалізацію навчально-виховного процесу в початкових класах / Зіновій Онишків // Почат. шк. – 2002. – № 9. – С. 30–32.
 21. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 394–629.
 22. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 2. – С. 417–654.
 23. Сухомлинський В. О. Як любити дітей / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 292–308.